

Маврулова Нилуфар Абдухалиловна,
Тошкент молия институти “Суғурта ва пенсия иши” кафедраси катта ўқитувчиси, PhD.

СУҒУРТА КОМПАНИЯЛАРИДА ҚАЙТА СУҒУРТАДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИНИ АНИҚЛАШНИНГ НИСБИЙ КЎРСАТКИЧЛАР ТИЗИМИ

Мақолада суғурта компанияларининг молиявий барқарорлиги ва тўлов қобилиятини таъминлашда қайта суғуртанинг ўрни тушунтирилган бўлиб, молиявий барқарорликни тавсифловчи индикаторлар келтириб ўтилган. Шунингдек, қайта суғуртадан фойдаланиш самарадорлигини аниқлашнинг нисбий кўрсаткичлари таклиф этилган.

В статье объясняется роль перестрахования в обеспечении финансовой устойчивости и платежеспособности страховых компаний и рассматриваются характеризующие индикаторы финансовой устойчивости. Также предложены относительные показатели определения эффективности использования перестрахования в страховых компаниях.

The article explains the role of reinsurance in ensuring the financial stability and solvency of insurance companies and considers characterizing indicators of financial stability. Also proposed are relative indicators for determining the effectiveness of reinsurance in insurance companies.

Иқтисодийни модернизациялаш шароитида ишлаб чиқаришнинг узлуксизлигини таъминлаш ва аҳолини турли нохуш ҳодисалардан ҳимоялашда суғуртанинг ўрни беқиёс. Мазкур соҳа иқтисодийнинг барқарор ривожланишида муҳим дастак вазифасини бажарган ҳолда мулкчиликнинг барча шакллари табиий офатлардан сақлашда ва хилма-хил фалокатлар натижасида инсониятга етказилган зарарларни қоплашда моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлайди. Шу нуқтаи назардан, суғурта компаниялари миллий иқтисодий ҳамда ижтимоий соҳанинг барқарор ривожланишини таъминлаш борасида мамлакат молия тизимининг асосий таркибий қисмларидан бири ҳисобланади.

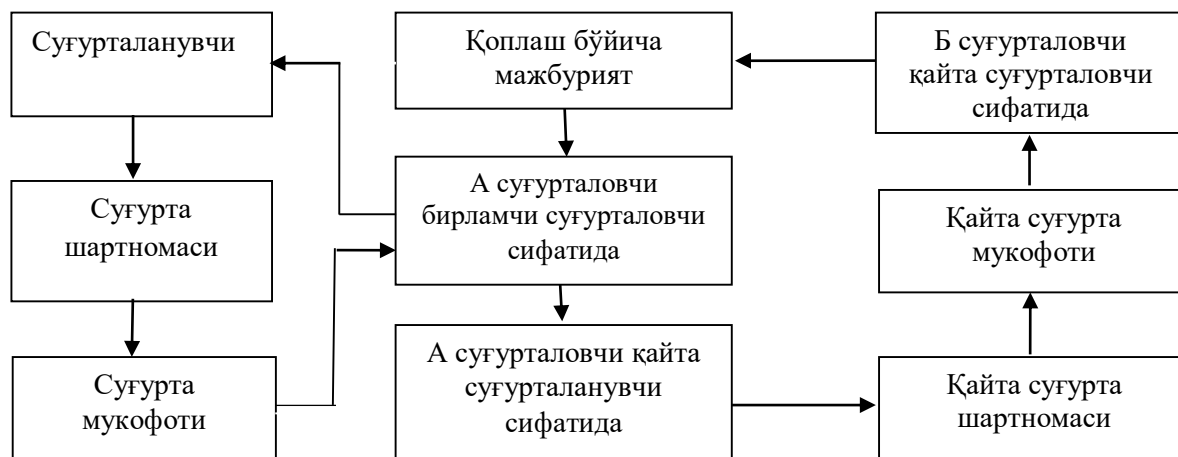
Суғурта компаниялари мижозлар таклиф этадиган рискларни қабул қилар экан, у бўйича белгиланган мажбурият ҳажми компаниянинг молиявий имкониятларига мос бўлиши жуда муҳим. Суғурта объектларига етказилган зарар ҳажмини тўлиқ қоплаш учун суғурталовчи тўловга лаёқатли ҳамда молиявий барқарор бўлиши талаб этилади. Бироқ суғурталовчи фаолиятида шундай вазиятлар бўладики, суғурта объекти бўйича белгиланган мажбурият ҳажми компаниянинг молиявий имкониятларидан юқори келади ва бундай объектни зиммасида қолдириши унинг тўлов қобилияти ёмонлашини келтириб чиқаради. Бундай шароитда қайта суғурта механизми

суғурталовчининг молиявий барқарорлигини ҳамда тўлов қобилиятини таъминлашнинг мақбул йўналиши ҳисобланади. Суғурталовчи рискнинг ўз молиявий имкониятларидан ортиқ бўлган қисмини бир ёки бир неча қайта суғурталовчиларга бериб, ўз компаниясининг молиявий барқарорлигини таъминлайди. “Суғурта компаниясининг молиявий барқарорлиги” ибораси кенг қамровли бўлиб, унда суғурталовчиларнинг тўлов қобилияти, ўз маблағлари манбалари суммасининг етарлилиги, шунингдек, зиммасидаги мажбуриятни камайтириш орқали ўз молиявий ҳолатини яхшилашга уриниши тушунилади. Суғурталовчиларнинг молиявий барқарорлик даражаси нафақат ўзи, суғурта бозори, балки давлат учун ҳам муҳим аҳамиятга эга кўрсаткич ҳисобланади.

Қайта суғурта ҳар қандай суғурта компаниясининг молиявий барқарорлигини таъминлашда муҳим омил сифатида эътироф этилади. Ушбу фаолият суғурта ташкилотининг фаолиятига катта таъсир кўрсатиши мумкин бўлган катта ҳажмдаги зарарлар вужудга келишининг олдини олади ва шу сабабли қайта суғурта суғурта ташкилотининг молиявий барқарорлигини таъминловчи самарали инструмент ҳисобланади[1]. Мазкур амалиёт компанияларга жуда катта ва олдиндан кўриб бўлмайдиган рискларни банкротликдан кўркмасдан қабул қилиш имконини беради. Қайта суғурталашнинг мақсади суғурта компаниясининг молиявий барқарорлигини ва суғурта операцияларининг рентабеллигини таъминловчи мувозанатли суғурта портфелини яратишдир[2]. Демак, қайта суғурта нафақат суғурталовчиларни, балки суғурталанган йирик объектларни ҳам молиявий йўқотишлардан ҳимоя қилади, шу билан бирга давлатга суғурта фаолиятини амалга оширганлик бўйича солиқларнинг келиб тушишини кафолатлайди. Қайта суғуртанинг асосий функцияси рискни трансформациялаш ҳисобланади ва натижада суғурта жавобгарлигини ички ва ташқи бозорларда бир неча компаниялар ўртасида тақсимлашга эришилади. Суғурталовчи олинган рискни тўла ёки қисман қайта суғуртага бериш истаги ҳақида суғурталанувчига маълумот беришга мажбур эмас. Қайта суғурта бўйича тузилган шартномага қарамай, суғурталовчи эҳтимол тутилаётган зарарни тўла ҳажмда қоплаш учун суғурталанувчи олдида жавобгар бўлиб қолади, қайта суғурталовчи учун у бевосита суғурталовчи ҳисобланади (1-расм).

Инновацион иқтисодиётда суғурта компаниялари молиявий барқарорлиги уларнинг фаолияти самарадорлиги, суғурта тизими ривожланиши ва суғурта бизнесига бўлган ишонч ошишини аниқловчи муҳим омил ҳисобланади. Компаниянинг барқарорлиги деганда унинг фаолиятида катта-кичик тасодифий ўзгаришлар натижасида ҳам одатдаги ҳолатни сақлаб туриш қобилияти тушунилади. Суғурта назорати органи талабларига мувофиқ, суғурта компаниясининг молиявий барқарорлигини таъминловчи омиллар ўз капиталининг етарлилиги, суғурталанувчилар олдидаги мажбуриятларни бажариш учун зарур даражада шакллантирилган суғурта

захиралари, иқтисодий асосланган суғурта тарифлари ва қайта суғурта тизими саналади.

1-расм. Қайта суғуртани амалга ошириш жараёни¹

Корхонанинг молиявий барқарорлиги унинг тўлов қобилияти билан чамбарчас боғлиқ. Бу тушунчалар етарли даражада шартли бўлиб, қатъий чегарага эга эмас, шу сабабли қатор муаллифлар уни турлича талқин этади. Шунга кўра, М.С.Абрютина, В.В.Грачев “корхонанинг молиявий барқарорлиги – умид билан кафолатланган тўлов қобилиятидан бошқа нарса эмас...”, деб таъкидлайдилар[3]. Шунингдек, молиявий барқарорликнинг асосий белгиси “...у ёки бошқа вақтдаги барча ликвидли активлар ва барча қисқа муддатли мажбуриятлар ўртасидаги фарқ сифатида аниқланадиган соф ликвидли активлар мавжудлиги ҳисобланади”, деб кўрсатадилар. Бироқ “молиявий барқарорлик” ва “тўлов қобилияти” тушунчалари ўзаро яқин бўлса-да, улар айнан бир хил ҳисобланмайди. Муаллифлар фикрича, “молиявий барқарорлик” тушунчасига “келажакли тўлов қобилияти” яқинроқ. Хусусан, АҚШ ва бошқа қатор мамлакатларнинг ҳисоб-таҳлилий амалиётида “молиявий барқарорлик” тушунчаси “узоқ муддатли тўлов қобилияти” тушунчаси билан алмаштирилган. А.В.Грачев молиявий барқарорлик айланма маблағларнинг айланиш тезлиги (айланувчанлиги) билан тавсифланувчи айланма маблағлардан фойдаланиш самарадорлигига боғлиқ, деб ҳисоблайди. Нафақат айланма маблағлар, балки корхонанинг барча ресурсларидан қанчалик самарали фойдаланилса, унинг молиявий ҳолати шунчалик барқарордир[4].

Суғурта компаниялари молиявий барқарорлигини таъминлашга назарий ёндашувларни танлаш унинг натижавийлигига бевосита таъсир кўрсатганлиги учун муҳим назарий ҳамда амалий аҳамиятга эга. Замонавий молия назарияси нуқтаи назаридан суғурта компанияси молиявий барқарорлигини таъминлаш куйидагилар асосида шаклланади:

¹Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

– суғурта компанияси молиявий барқарорлиги омилларини тавсифловчи миқдор кўрсаткичларини танлаш;

– стратегик менежмент воситаларидан фойдаланиб, суғурта компанияси молиявий барқарорлиги омилларининг ўзгариши.

Мазкур назария доирасида суғурта компанияси молиявий барқарорлигини таъминлаш қуйидаги тамойиллардан келиб чиқиши лозим:

– эгилувчанлик, чунки ташқи ва ички муҳитнинг ўзгариш динамикаси суғурта компанияси молиявий барқарорлиги ва уларнинг кўрсаткичларини тавсифловчи омиллар ўзгаришини асослайди. Бунда бошқарилмайдиган тоифага тааллуқли ташқи омиллар ичкиларига уларнинг миқдорий ифодасини ўзгартирган ҳолда таъсир этади. Шу билан бирга, суғурта компанияси молиявий барқарорлигини бошқаришнинг мақбул модели муҳим ички омилларни ва мақсадли вазифаларни акс эттирувчи миқдорий кўрсаткичларни танлашга боғлиқ. Суғурта компанияси молиявий барқарорлигини таъминлаш тизими ташқи ва ички омилларни, хўжалик юритиш шартлари ҳамда олинган натижаларга боғлиқлигининг ўзгариш имкониятларини кўзда тутиши лозим;

– қисмийлик (полиэлементлик). Суғурта компанияси молиявий барқарорлигини таъминлаш самарадорлиги фаолиятнинг асосий йўналишларини акс эттирувчи бир қанча муҳим омиллар ўзаро ҳаракатининг натижаси ҳисобланади;

– иерархиялик. Муҳим омиллар паст тартибдаги омиллар таъсирини бирлаштиради, унинг натижасида суғурта компанияси молиявий барқарорлигининг иерархик, кўп даражали тизими шаклланади;

– мувозанатлашганлик. Молиявий барқарорлик омилларининг ўзаро боғлиқлиги суғурта компанияси молиявий барқарорлигини таъминлашнинг ягона тизим сифатида баланслаштириш заруриятини аниқлайди;

– узлуксизлик. Суғурта компанияси молиявий барқарорлигини таъминлаш узлуксизлик хусусиятига эга ва унинг барча даражалари учун барқарор жараёни ўзида ифода этади.

Шундай қилиб, суғурта компанияси молиявий барқарорлигини таъминлашга таклиф этилаётган ёндашувнинг асосий қисмлари қуйидагилар ҳисобланади:

– ташқи ва ички муҳит таҳлилини (мақбулликни ишлаб чиқиш ва яқуний танлов) инобатга олган ҳолда стратегик мақсадлар ва мақсад ости вазифаларини қўйиш;

– суғурта компанияси молиявий барқарорлиги омилларини аниқлаш ва уларнинг иерархиясини ўрнатиш;

– суғурта компаниялари молиявий барқарорлиги омилларини тавсифловчи кўрсаткичларни танлаш;

– қўйилган мақсадларга эришиш бўйича амалий фаолият натижаларини баҳолаш, уларни назорат қилиш ва ўзгартириш.

Суғурта компанияси молиявий барқарорлигини таъминлаш унинг бош стратегик мақсади доирасида белгиланган “даромадлилик – риск – ликвидлилик” нисбати молиявий муносабатлар тизимига эришишга йўналтирилган жараёни ўзида ифода этади. Мос равишда белгиланган нисбатга мақсадли вазифа сифатида қаралади, суғурта компаниясининг молиявий барқарорлигини таъминлаш бўйича муайян масалалар мажмуаси эса даромадлилик, риск ва ликвидлиликнинг танланган миқдорий кўрсаткичлари ёрдамида талқин этилган. Шу билан бирга, муайян суғурта компаниясининг молиявий барқарорлигини таъминлаш ва мустаҳкамлашда асосий рол унинг молиявий ресурсларини ички тартибга солишга қаратилади. Бозор конъюнктурасининг ўзгарувчан шароитларида суғурта компанияларининг молиявий барқарорлик даражасини таъминлаш ва ошириш учун давлат даражасида белгиланган талабларни бажариш етарли эмас. Шунинг учун суғурталовчининг молиявий барқарорлигини таъминлашнинг мавжуд тизимига қўшимча равишда қайта суғурта ҳимоясини қўллаш орқали рискларни бошқаришнинг самарали тизимини киритиш зарур. Ташкилотнинг молиявий барқарорлиги бир қатор кўрсаткичлар орқали ифодаланиши мумкин, бу эса белгиланган талабларни молиявий барқарорликни таъминлаш учун керак бўлган параметрлар тўплами сифатида шакллантиришни назарда тутди.

Молиявий барқарорлик ва тўлов қобилиятини миқдорий баҳолаш учун бир қатор кўрсаткичлар қўлланилади. Суғурта компаниясининг молиявий барқарорлигини тавсифловчи индикаторлардан бири ўз маблағларининг коэффиценти (К) ҳисобланади. Мазкур коэффицент ўз маблағларининг бухгалтерия баланси бўйича капиталнинг умумий ҳажмидаги улушини фоизларда белгилайди. Коэффицентнинг юқори даражаси (100 фоизгача) суғурталовчининг молиявий мустақиллиги ва барқарорлигини англатган ҳолда барча суғурталанувчи, наф олувчи ва бошқа кредиторлар олдидаги мажбуриятларнинг бажарилишини кафолатлайди. Шу билан бирга, хўжалик юритувчи субъектлар ўз маблағларидан фойдаланишининг самарадорлигини ошириш мақсадида мақбул даражада маблағларни жалб қилишга уринмоқда. Хорижий компаниялар амалиётида ўз маблағлари коэффицентининг 60-70 фоиз даражада бўлиши нормал ҳолат ҳисобланади.

Суғурталовчининг молиявий ҳолатини таҳлил қилиш ва баҳолашда ташкилотнинг қарз маблағлари коэффиценти ҳам қўлланилиши мумкин. Ушбу коэффицент қарз (жалб қилинган) маблағларининг жами капиталдаги улушини фоизларда ифодалайди ва ўз маблағлари коэффицентига тесқари кўрсаткич ҳисобланади. Хориж амалиётида қарз маблағларининг 30-40 фоиз даражада бўлиши нормал ҳолат. Эркин активлар ҳақиқий миқдорининг меъёрий миқдор билан солиштирилиши ҳам суғурталовчининг молиявий барқарорлигини миқдорий баҳолашнинг бир усулидир. Суғурталовчининг

тўлов қобилиятини миқдорий баҳолаш учун қуйидаги коэффициентлар қўлланилади:

- $K_{жл}$ – жами (жорий) ликвидлик коэффициенти;
- $K_{мл}$ – муддатли ликвидлик коэффициенти;
- $K_{т}$ – ўз маблағлари билан таъминланганлик коэффициенти.

Жами (жорий) ликвидлилик коэффициенти қуйидаги формула бўйича ҳисобланади:

$$K_{жл} = A_m / M_{қм}$$

Бу ерда: A_m – суғурта компаниясининг айланма маблағлари (баланс активларининг II ва III бўлимлари умумий суммаси);

$M_{қм}$ – суғурта компаниясининг қисқа муддатли (1 йилгача) мажбуриятлари ҳажми:

– муддати бир йилгача бўлган юқори riskли суғурта шартномалари бўйича суғурта захиралари;

– бир йил ва ундан ортиқ муддатли ҳаёт суғурта шартномалари бўйича суғурта захиралари;

– қисқа муддатли кредитлар ва қарзлар;

– бошқа қисқа муддатли қарзлар.

Жами (жорий) ликвидлик коэффициенти $K_{жл}$ суғурта компаниясининг жорий йилдаги қисқа муддатли мажбуриятларини қоплаш учун айланма маблағлар билан таъминланганлик даражасини тавсифлайди. Агар бу кўрсаткич 1,0 дан кам бўлса, бу қисқа муддатли мажбуриятларни қоплаш учун айланма маблағларнинг етарли эмаслиги, тўлов қобилиятининг паст даражасини ифодалайди.

Ликвидликнинг паст даражасига қуйидаги омиллар хавф солади:

– суғурталовчи томонидан унинг активлари ва мажбуриятлари нисбатининг меъёрига риоя этилмаслиги;

– юқори riskли объектларнинг етарли даражада ўрганилмасдан суғурталаниши ва натижада суғурта суммасининг зарарлилиги юз бериши;

– тариф сиёсати ва суғурта тарифларининг нотўғри ишлаб чиқилганлиги;

– дебиторлик қарзлари ва бошқа омиллар.

Хориж амалиётида жорий коэффициентнинг 1 дан 2 гача бўлган ораликда бўлиши меъерий миқдор ҳисобланади.

Муддатли ликвидлик коэффициенти ($K_{мл}$) қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$K_{мл} = A_{юл} / M_m$$

Бу ерда: $A_{юл}$ – суғурталовчининг юқори ликвидли активлари (пул маблағлари, давлат қимматли қоғозлари, банк депозитлари, суғурта компаниясининг ойлик, чораклик тўловларини амалга оширувчи тез пулга айланадиган бошқа активлар);

M_m – суғурта компаниясининг чорак, ой учун муддатли мажбуриятлари: жорий суғурта қопламалари; кредитлар ва қарзларни қайтариш; қайта

суғурталовчилар ва биргаликда суғурталаш иштирокчилари, бюджет ва нобюджет фондлари ва бошқа кредиторлар билан ҳисоб-китоблар.

Муддатли ликвидлик коэффиценти суғурта компаниясининг ўз мажбуриятларини бажариши учун юқори ликвидли активлар билан таъминланганлигини белгилайди. $K_{мл}$ нинг 1,0 дан ортиқ бўлиши суғурта компаниясининг юқори ликвидли активлар билан тўлиқ таъминлангани ва тўлов қобилиятининг юқори даражасига эгаллигини тавсифлайди. $K_{мл}$ нинг 1.0 дан кам бўлиши эса мажбуриятларни бажариш учун маблағларнинг етишмаслигини, бу эса тўлов қобилиятининг паст даражадалиги ва банкротлик хавфи борлигини англатади. Муддатли ликвидлик коэффицентининг меърий оралиғи 1 билан 2 ўртасида бўлади.

Суғурталовчининг ўз айланма маблағлари билан таъминланганлик коэффиценти (K_m) унинг молиявий ҳолати ва кредиторларнинг талабини қондириш лаёқатини англатади ва у 0,5 дан кам бўлмаслиги шарт. Агар $K_m > 0.5$ бўлса, суғурталовчига банкротлик хавф солмайди ва барча мажбуриятларини бажаришга қодир. $K_m < 0,5$ ҳолатида эса тўлов қобилиятини йўқотиш ва банкротлик эҳтимоли вужудга келади. Битта шартнома бўйича қабул қилинган мажбурият ҳажмининг суғурталовчининг ўзида қолдирадиган улушдан ортиб кетиши мажбуриятларнинг компания молиявий имкониятларидан ортиқ қисмини қайта суғуртага бериш лозимлигини назарда тутди. Акс ҳолда битта катта тўлов компаниянинг молиявий барқарорлигига жиддий салбий таъсир этиши ҳам мумкин.

Дарҳақиқат, суғурта компаниясида тўлов қобилиятининг етарлилиги унинг салоҳиятини оширибгина қолмай, ўз мижозлари билан узоқ муддатли ҳамкорликни ҳамда потенциал мижозлар оқимини рағбатлантиради. Қуйида суғурта компанияларида тўлов қобилиятини таъминлаш ва молиявий барқарорликка эришиш мақсадида қайта суғуртадан фойдаланишни ташкил этиш ва самарадорлигини аниқлашнинг нисбий кўрсаткичлар тизими таклиф этилади (1-жадвал).

1-жадвал

Суғурта компанияларида қайта суғуртадан фойдаланишни ташкил этиш ва самарадорлигини аниқлашнинг нисбий кўрсаткичлар тизими

№	Кўрсаткичлар	Аниқлаш тартиби	Белгилар изохи	Ҳолати	Талқини
1.	Жами ликвидлик коэффиценти	$\frac{A_m}{M_{қм}}$	Бунда: A_m – суғурталовчининг айланма маблағлари; $M_{қм}$ – суғурталовчининг қиска муддатли мажбуриятлари	< 1	Суғурта компаниясининг жорий йилдаги қиска муддатли мажбуриятларини қоплаш учун айланма маблағлар билан таъминланганлик даражасини тавсифлайди ва унинг 1 дан кам бўлиши тўлов

					қобилиятининг паст даражасини ифодалайди.
2.	Муддатли ликвидлик коэффициенти	$\frac{A_{\text{юл}}}{M_{\text{м}}}$	Бунда: <i>A_{юл}</i> - суғурталовчининг юқори ликвидли активлари; <i>M_м</i> - суғурталовчининг муддатли мажбуриятлари	< 1	Суғурта компаниясининг ўз мажбуриятларини бажариши учун юқори ликвидли активлар билан таъминланганлигини белгилайди ва унинг 1 дан кам бўлиши тўлов қобилиятининг паст даражасини ва банкротлик хавфи борлигини англатади.
3.	Ўз айланма маблағлари билан таъминланганлик коэффициенти	<i>K_т</i>	Бунда: <i>K_т</i> - суғурталовчининг ўз айланма маблағлари билан таъминланганлик коэффициенти	< 0.5	Компания молиявий ҳолати ва кредиторлар талабини қондириш лаёқатини англатади ва у 0,5 дан кам бўлганда тўлов қобилиятини йўқотиш ва банкротлик эҳтимоли вужудга келади.
4.	Қайта суғурта тарифининг суғурта тарифига нисбати	$\frac{ҚСТ}{СТ}$	Бунда: ҚСТ -қайта суғурта тариф ставкаси; СТ -тўғридан-тўғри суғурта тариф ставкаси	< 1	Қайта суғуртадан фойдаланиш самарадорлигини ва тўлов қобилияти таъминланишини назарда тутлади.

Юқорида санаб ўтилган барча ҳолларда қайта суғурта механизмини қўллаш самарали бўлиб, суғурта компаниясининг тўловга лаёқатлилиги ортиши ва молиявий барқарорликка эришилиши таъминланади.

Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган мазкур тизимни суғурта компанияларида қўллаш қайта суғуртанинг самарадорлигини янада оширади. Умуман олганда, суғурта компанияларида тўловга лаёқатлилиқни сақлаш ва молиявий барқарорликни таъминлашнинг қатор омиллари мавжуд, улар орасида қайта суғурта механизмини қўллаш энг мақбул усул ҳисобланади, асосийси, нафақат компания, балки мамлакат суғурта ва қайта суғурта бозори салоҳиятини ҳам оширади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Lyubov Ivanovna Shevchenko, Svetlana Anatolyevna Ivanova, Ludmila Yurievna Grudtsina, The Legal Nature of the Reinsurance Contract, International Journal of Civil Engineering and Technology 10 (2), 2019, p. 1603.
2. Шеннаев Х.М., Ширинов С.Э. Қайта суғурта. – Т.: Иқтисод-молия, 2009. 11-б.
3. Абрютина М.С., Грачев А.В. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия. Учебно-практическое пособие. – М.: Дело и сервис, 1998. С. 20.
4. Грачев А.В. Основы финансовой устойчивости предприятия // Финансовый менеджмент. – М.: 2003. №4.